ПЕЧАТ НА КОНСТАНТИН МИТРОПОЛИТ НА РУСИЯ (XII в.), НАМЕРЕН В БЪЛГАРИЯ

Иван Йорданов

Повече от четвърт век работя по проекта „Корпус на византийските печати от територията на днешна България“, значението на които е многопосочно както за византинистиката, така и за историята на българските земи.

Този проект, който аз си възложих сам, и чиито единствен изпълнител съм, премина през различни етапи и перипетии, обусловени най-вече от времето в което живеем и работим.

Началото бе поставено през 1978–1979 г., когато във втората българска столица Велики Преслав археолозите попаднаха на основите на масивна сграда, служила за архива на града в годините на византийското владичество. Материалът от този архив бе публикуван от мен в отделно монографично издание[1].

Паралелно с печатите от Преслав аз си поставих задача издирването и документирането на византийските печати от цялата територия на страната и включването им в един Корпус.

През 1992 г. в общи линии бях готов с първичен вариант на Корпуса и той ми послужи да защитя докторска дисертация на тази тема[2].

През 1998 г. той вече бе подготвен за книга и това бе една от предпоставките в България и именно Преслав, да се проведе VI международен симпозиум по византийска сфрагистика[3].

Заедно със специализираното в областта на нумизматиката и сфрагистиката, издателство „Агато“ решихме Корпуса да излезе в едно книжно тяло, на английски език и оформен според последните постижения в тази област.

Тази наша амбициозна задача не можа да се реализира единствено поради липса на достатъчно финансови средства.

Превеждането на английски език и издаването на едно книжно тяло с обем над 1500 м.с., и повече от 4000 фотографии, изискваше значителни средства с които издателството не разполагаше. Не можахме да намерим подкрепа от нито една институция в страната и извън нея, при което решихме да започнем издаването на Корпуса на части. В първичния вариант той следваше модела установен във византийската сигилография и наложен най-вече от отец В. Лоран. Издаването на части промени структурата на Корпуса. Започнахме с тези печати, които са по-интересни за изследователите:

През 2003 г. излезе от печат „*Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, volume 1: *Byzantine Seals with Geographical Names*“, който включваше 1 булотирион и 422 оловни печата, принадлежащи на 82 различни титуляра от византийската провинциална администрация.

През 2006 г. бе обнародван „*Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, volume 2: *Byzantine Seals with Family Names*“, включващ 800 моливдовула на повече от 400 индивида, който са представители на около 300 различни фамилии във Византия.

В момента се работи върху третия, последен том „*Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, volume 3: *Seals of Byzantine Institutions (secular and ecclesiastical) from the capital Constantinople*“ в който освен печатите на различни институции, резидирали в столицата Константинопол ще включва всички останали печати от територията на страната (над 1800), а също и корекции на вече публикуваното според новите находки и нов прочит. Всъщност той ще има структурата и съдържанието на класически корпус.

И така към настоящият момент от територията на днешна България са издирени и документирани повече от 3000 оловни византийски печата, над 700 оловни пломби, 20 калъпа за изливане на пломби и 2 булотириона. Разбира се, по света има и по-големи колекции от българската, но предимството на печатите от България е, че за повечето от тях се знае къде са намерени и би могло да се потърси отговор на въпроса до кого в конкретното селище е била изпратена някога кореспонденция, скрепена с достигналите до нас печати.

Предмет на настоящето съобщение е оловен печат (моливдовул) на Киевския митрополит Константин, намерен в съвременна България.

Ето неговото описание:

На лицевата му страна е представена Богородица с нимб, мафорион и химатион седнала на трон с ниско облегало. С двете си ръце държи пред себе си медальон с лика на Младенеца. От двете и страни са изписани титулите: M-P || ÈV: Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ

На опаката страна е изписан четириредов надпис:

+ СΦРА | ГІСПРОЄДРѲ | РѠСІАКѠN | ҂ANTINѲ | -.-

\+ Σφραγὶς προέδρου ῾Ρωσίας Κωνσταντίνου

В превод „ Печат на проедъра (митрополит) на Русия, Константин“

Намерен е в крепостта до днешното село Мелница, Елховско от иманяр с метален детектор и наскоро бе закупен за колекцията на Регионален исторически музей в Шумен, инв. №.15162. Има следните размери: на ядрото 27.5–29 мм; диаметър на зрънчестия кръг 26 мм и дебелина 3.5 мм. Тегло 15.48 г. Екземплярът някога е бил пълен и добър отпечатък, но сега е зле съхранен, очупен по периферията и пропукан по линията на канала.

Публикува се за първи път, но са известни негови паралели.

В колекцията на музея „Бенаки“ в Атина се съхранява друг екземпляр, отпечатан чрез същия булотирион. От сравняването му с нашия екземпляр е възможно да се възстанови цялостния текст. И именно при сравняването на двата екземпляра се натъкнахме на една енигма. Отец Виталий Лоран описва, че на лицевата страна е

представена Богородица седнала на трон с ниско облегало[4]. На илюстрацията обаче се вижда бюстово изображение, което отдалече наподобява това на Богородица, но при по внимателно вглеждане установяваме, че това е голобрад светец и навярно става дума за Св.Стефан[5]. Навярно неясната фотография е дала основание на Валентин Лаврентевич Янин да посочи в своя труд, че на лицевата страна е представено „поясное изображение Богоматери“[6]. На какво се дължи това разминаване ми е трудно да отговоря. Навярно при публикуването на Корпуса на отец Лоран е била допусната техническа грешка и печатът на Константин проедър на Русия е свързан с аверс от друг печат. На същата загадка се е натъкнала и Виктория Булгакова при работата върху печатите на киевските митрополити[7]. Тя е потърсила откъде се е появило това изображение на св. Стефан вместо на Богородица седнала на трон. Според нея св. Стефан е от печат № 199 от корпуса на Лоран, принадлежащ на Йоан кувиклисий и императорски клирик[8].

Кой е този Константин проедър на Русия и как неговия моливдовул се е озовал в крепостта до дн. с. Мелница. Това са въпросите на които ще потърсим отговор в следващите редове.

С името на Константин митрополит на Русия е известна още една друга печати.

При тях на лицевата страна е представена, както при нашия екземпляр, Богородица седяща на трон, но надписа на опакото е различен:

+ Κωνσταντῖνος ἐλέῳ Θεοῦ μητροπολίτης πάσης Ῥωσίας

Засвидетелствуван е чрез три екземпляра. Един от колекцията на музей в Лвов[9] и два други от колекцията на Ермитажа: единия е моливдовул[10], а другия отпечатан върху златна пластинка[11].

В наративните източници са засвидетелствувани двама митрополити на Русия през XII в. с името Константин. Единия е заел катедрата през 1156 г. и е починал в 1159 г. Другият е бил митрополит от 1167 г. и името му се съобщава до 1174 г. Досегашните изследователи са единни, че първата група печати, представител на която е и нашият екземпляр, трябва да се отнесе към Константин I, а втората група към Константин II (1167–1174)[12].

С това би следвало да се изчерпи същността на нашето съобщение, ако не се има предвид произхода на моливдовула.

Както бе посочено по-горе, той е намерен в крепостта при днешното село Мелница, Елховско, отстоящо по пряка линия на 40 км. от Адринаполол. Следователно някога тук в крепостта е било получено писмо или документ скрепени с печатът на руския митрополит Константин I (1156–1159).

Въпроса който възниква е до кого е бил адресирана тази кореспонденция ?

Не съществува административна връзка между митрополията Русия и това доста отдалечено от нея селище. За да се опитаме да отговорим на въпроса до кого е била отправена тази кореспонденция е необходимо да се съсредоточим върху личността на Константин митрополит на Русия и средата в която е намерен печатът.

Относно личността на Константин: За първи път името му е засвидетелствувано в протокол от заседание на синода на Константинополската патриаршия от 26 януари

1156 г., председателствувано от патриарха (Лука !). В синода са участвували ерусалимския патриарх Николай, великия друнгарий Стефан, великия логотет Йоан, асекрита Николай Зонара, номофилакса Теодор Пантехни и владиците на Ефес, Ираклия и т.н. – общо 22, упоменати чрез катедрите си. На този синод е разискван въпроса за жертвата на Христос с оглед страстите Христови и в литургичен план. Митрополитът на Русия, който е предстояло да отпътува за своята провинция, споделя своето мнение по този въпрос и поискал останалите йерарси да споделят тяхното и синода да постанови решение, което да изглади породилото се догматично съмнение. Мнението на митрополита на Русия е било, че жертвата на Христос не е отдадена сама на Отеца, но също и на самото Слово и на Светия Дух, тъй като Светата Троица е неделима. Мнението си изказват и другите епископи, патриархът на Ерусалим, посочените сановници, както и други функционери, чиито имена не са посочени. После били разпитани двамата разколници – протоедикта Михаил, навярно племенник на митрополита на Солун (ὁ τοῦ Θεσσόλονίκης), който заявява, че по-рано се е съмнявал, но сега изцяло приема и се присъединява към мнението на синода, и митрополита на Дирахиум Евстатий, който представя писмено мнение, в което признава съмненията си и иска да бъде осветлен по въпроса. Накрая, водените от свещена ревност и усърдие епископи подписват анатема за всички, които имат различно схващане и упорстват в своята ерес, но покаялите се са приети и опростени, съгласно каноните и традициите на Отците[13].

Протоколът е подписан и подпечатан от хартофилакса Йоан Пантехни.

Отново името на Константин митрополит на Русия би трябвало да е съобщено в регистъра на патриаршията в края на януари или февруари 1156 г. Отнася се до патриаршеско писмо, потвърждаващо легитимността на Константин като митрополит на Киев и Русия. Със същото се заповядвало Климент (дотогавашния митрополит) да бъде прогонен от митрополитската катедра, да бъдат подложени на анатема (или на необщение с тях – славянската дума е *неблагословения*) всички тези, които са го издигнали и го подкрепят, както и да бъдат лишени от сан всички, които Климент е издигнал и ръкоположил.

За съжаление текстът на писмото е загубен. Възстановява се чрез не съвсем достоверния текст на Густинската летопис. Всъщност най-ранните хроники посочват само, че митрополит Константин идвал от Константинопол. Гръцкият произход на митрополита и връчването на писмо от патриарха са напълно вероятни[14].

Инициативата за избора и пристигането на Константин се дължи на княз Юрий Дългоруки За посрещането на митрополита в Киев пристигнали трима епископи: Неофит на Новгород, Козма на Полоцк и Мануил на Смоленск. Междувременно Неофит починал още преди пристигането на Константин и божествената (правилна) служба била извършена в св. София от двамата епископи и митрополита. Юрий получил благословение в храма. Заемайки катедрата в Киев Константин започнал назначаването на нови епископи и прогонването на привържениците на Климент. През 1157 г. той назначил в Галич за епископ грька Козма. Пак през същата година в Переяслав, е назначен Василий, чиято националност не е известна, а през 1159 г. в

Чернигов, отново грък – Антоний. В Новгород през 1158 г. бил утвърден на престола си Аркадий, когото Новгородци били избрали още през 1156 г.

Междувременно княз Юрий Дългоруки починал на 15 май 1158 г. и бил погребан в манастира „Св. Спас" на Берестов, без съответните почести, поради настроенията срещу него в киевското общество. Възстановителя на църквата в Киев при други обстоятелства би бил погребан в св. София.

След смъртта на Юрий в Киев се настанил Изяслав Давидович, преди това Черниговски княз. Неговият престой обаче в Киев бил непродължителен, тъй като в края на 1158 г. бил прогонен от Киев. Църковната му политика навярно не е била различна от тази на Юрий, тъй като митрополита Константин стоял в Киев и продължавал да раздава епископски места – в Новгород – Аркадий, в Ростов – Леон и пр.

След като Изяслав е бил изгонен, в Киев влезли Ярослав и Мстислав, митрополитът Константин навярно страхувайки се от отмъщението на Мстислав за проклятието, което събора от 1156 г. произнесъл по отношение на неговия баща, избягал в Чернигов, където епископ бил гръкът Антоний. Именно тук той заболял и скоро починал (около Великден 1159 г.), като завещал тялото му след смъртта да бъде хвърлено на кучетата. Такова необичайно разпореждане на митрополита предизвикало скоро около името му благочестива легенда за чудеса, съпровождащи изпълнението на посмъртната воля на митрополита[15].

Относно средата в която е намерен печатът!

Това не е първият печат произхождащ от Мелница. През 1998 г. документирах и публикувах намерените дотогава в крепостта повече от 60 оловни печата[16]. Датирането им бе най-общо от IX до началото на XIII в. От намирането им в това малко селище възникна въпроса кой е бил получателят на тази активна и продължителна кореспонденция. Имайки предвид личностите писали до тук и близостта на това селище до Адрианопол, допуснах, че тук в крепостта е бил разквартируван военен гарнизон и че тя е играла роля на форт пост по пътя към Адрианопол. Как се е наричала тази крепост липсват сведения. Съществуваше предположение за идентифицирането и с Версиникия[17], но това си остава една недоказана хипотеза. През изминалите вече близо десет години количеството на намерените тук печати се удвои. Промени се и социалният характер и статус на лицата изпращали своята кореспонденция дотук.

Какво се има предвид?

Почти всички лица, стоящи зад вече публикуваните 60 печата, бяха светски лица (военни и граждански) с изключение на няколко печата на митрополията в Адрианопол. Получаването на кореспонденция от митрополията в Адрианопол можеше да се обясни с връзките между местния свещеник или презвитер с митрополитския център.

Каква е картината при новопостъпилите печати?

В по-голямата си част те са отново на светски лица, но заедно с това след тях има – три на неизвестен от другаде архиепископ на Анхиало с името Теодор[18]; един на епископ на Дебелт[19], един на митрополит на Тесалия от XII в.[20], още един на митрополит на Адрианопол от XII в.[21] и разглеждания тук на Константин проедър на Русия.

Как да обясним получаването в крепостта до с. Мелница на кореспонденция на посочените по-горе прелати. Резидирането тук на военен гарнизон не е достатъчно като обяснение. Настина е възможно тук да е служил някои родственик на някои от посочените по горе клирици, но получаването тук на кореспонденция от различни епископи, архиепископи, сега и митрополита на Русия трудно може да се покрие с това обяснение. Друго възможно обяснение е, тук да се е намирал духовен събрат на тези клирици – митрополит, епископ или друг с подобен висш сан. При което възниква въпроса що за църковна институция се е намирала тук – епископска катедра, някакъв манастир или нещо трето.

Относно възможността тук да се е намирала епископска катедра към митрополията в Адрианопол не може да се отговори с категоричност и положително. Известни са епископиите, подчинени на митрополита на Адрианопол, настина някои все още не са локализирани[22], но близостта с Адринапол прави не особено реалистично предположението тук да се е намирала епископска катедра. Няма сведения а и археологически не е засвидетелствувана възможността тук да се е намирал някакъв прочут манастир до игумена на който биха писали посочените по-горе прелати.

Какви други възможности могат да се потърсят?

Прозаична, но не съвсем нереалистична, е възможността в крепостта до днешното село Мелница да се е намирала извънградската резиденция на митрополита на Адрианопол, където той да е пребивавал по време на своя отдих или при необходимост. Той би могъл да е получателят на кореспонденцията на посочените клирици в това число и Константин митрополит на Русия.

Кой е този митрополит и каква би била връзката му с митрополита на Русия – Константин (1156–1159)? За съжаление липсва пълен списък на митрополитите на Адрианопол през XII в. Най-общо по това време престолът в Адрианопол е заеман от някои си Лъв Адрианополит[23].

Не отделяме повече внимание на личността му, тъй като става дума за една вероятност. Каква би била връзката му с Константин митрополит на Русия.

Не бива да се забравя, че Константин е византиец. Той ще е имал църковна кариера преди избирането му за митрополит на Русия. Участвувал е в заседания на синода и е разисквал заедно с колегите си въпроси от църковно естество. Навярно подобна кариера е имал и Адрианополския митропролит. Възможно е също така да са били близки с митрополита на Адрианопол и да са разменяли мнения и мисли по църковни и житейски проблеми.

Всичко това са предположения по-малко или повече правдоподобни. Факт е обаче, че в крепостта до днешното село Мелница, Елховско е намерен печат на руския (киевски) митрополит Константин и това ни дава възможност да се опитаме да надникнем в бита и ежедневието на нашите предшественици, роля за което имат и достигналите до нас печати.

Нищо материално не е достигнало до нас, свързано с личността на този киевски прелат. Тялото му е било хвърлено на псетата, при което високо оценяваме достигналия до нас негов печат, намерен в крепостта до днешното село Мелница, един надживял времето си свидетел.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Йорданов, И.** Печатите от стратегията в Преслав (971–1088). София, 1993.

[2] **Йорданов, И.** Корпус на византийските печати от България. София, 1992. (автореферат на докторска дисертация).

[3] VI Международен симпозиум по византийска сфрагистика, Велики Преслав, 16.–18.09. 1998 г. Докладите от симпозиума бяха публикувани в Studies of Byzantine Sigillography, Vol. 7, Washington, 2002.

[4] **Laurent, V.** Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin. Tome V: L'eglise, partie, 1. Paris, 1963, p. 606, no. 789.

[5] **Laurent, V.** Corpus, V.1, Pl. 107.

[6] **Янин, В. Л.** Актовые печати Древней Руси X–XV вв, 1, Москва, 1970, с. 49, № 49.

[7] **Bulgakova, V.** Byzantinische Bleisiegel in Osteuropa. Die Funde aus dem Territorium Altrusslands. Wiesbaden, 2004, S. 265.

[8] **Laurent, V,** Corpus, V.1, no. 199.

[9] **Swiencicky, D.** Byzantinische Bleisiegel in Sammlungen von Lwow // ИБИД, 16-18, София, 1940, 434–441.

[10] **Лихачев Н. П.** Материалы для истории византийской и русккой сфрагистики. // Труды музея палеографии, вып.2, Ленинград, 1930, с. 5–6, 9–11; **Laurent,** *Corpus,* V.1, 606–607, no. 790; **Янин,** *Актовые печати,* с.49.

[11] **Гурулева, В.В.** Второе обретение памятника (Хрисовул русского митрополита XII в.) // Сфрагистика и история культуры, Санкт Петербург, 2004, 121–129.

[12] **Лихачев,** Материалы, с.5; **Laurent,** *Corpus,* V.1, p. 606; **Янин,** Актовые печати, с. 49.

[13] **Grumel, V.** Les regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople. I. Actes des patriarches, fasc.1-3. Les regestes de 381 a 1206, Paris, 1932–1947, no. 1038.

[14] **Grumel, V.** *Les regestes,* no. 1140.

[15] Събитията са изложени според коментара на **Приселков, М.Д.** Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. Санкт Петербург, 2003, 213–216; **Щапов, Ю. Н**., Государство и церковь Древней Руси 10–13 вв. Москва, 1989, с. 197.14.

[16] **Jordanov, I.** Byzantine Lead Seals from the Village of Melnitsa (district of Elkhovo, Bulgaria). // SBS, 7, Washington, 2002, 21–57.

[17] Tabula Imperii Byzantini, Band 6. Thrakien (Thrake, Rodope und Haimimontos), von P. Soustal, Wien, 1991, S. 205.

[18] Тяхната първична публикация виж у **Jordanov I. and Zhekova Z.** Catalogue of Mediaeval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen, Sofia, 2007 (in press), nos. 354–356.

[19] Op. cit., no. 360.

[20] Op. cit., no. 362.

[21] Op. cit., no. 625.

[22] **Asdracha, C**. La Thrace orientale et la Mer Noire: geographie ecclesiastique et prorsopographie (VIIIe-XIIe s.) // Geographie historique du monde Mediterraneen, Paris, 1988, 258-266

[23] Op. cit., p. 277.